

**ДИНАМІКА ЖИТТЄВОЇ АНТИЦИПАЦІЇ МОЛОДІ
В УМОВАХ МИРНОГО ЧАСУ ТА ВІЙНИ****DYNAMICS OF YOUTH LIFE ANTICIPATION
DURING PEACETIME AND WAR**

Стаття містить результати теоретичного вивчення феноменів життєвої антиципації молоді в умовах мирного часу та війни. Результати емпіричного дослідження розкривають особливості розриву оптимістичності життєвого антиципування власного майбутнього і майбутнього України. У статті розкриті поняття «життєва антиципація, єдність автобіографічного антиципування та футурологічного». Описано методику дослідження життєвої антиципації за допомогою ймовірнісних футуроматриць життєвого шляху з трихотомічною диференціацією як конструкту оптимізму-песимізму «щасливе-звичайне-нещасливе майбутнє», так і темпорального - «молодість-зрілість-старість». Наведено результати емпіричного вивчення життєвої антиципації студентів у мирний період 1996-2009 років та у воєнний час 2022 року з наступним порівняльним аналізом історичної динаміки бачення молоддю своїх життєвих перспектив. Упродовж і мирних і воєнних часів виявлявся стабільно високий оптимізм у баченні молоддю власного майбутнього, який поєднувався з досить виразним песимізмом у баченні майбуття власної країни. З огляду перспектив українського державотворення мала місце досить виразна соціально неконструктивна ситуація, коли молодь на той час у майбутньому бачила щасливих людей у нещасливій країні. Парадоксальний вплив війни на життєву антиципацію студентів проявився у тому, що прогностичний диспаритет автобіографічного та футурологічного антиципування зник і оптимізм набув паритетного формату. Виявлення елімінації зазначеного розриву через оптимістичний поворот у футурологічній антиципації студентами оцінено як соціально конструктивний тренд. Антиципування молоддю себе як у майбутньому щасливих людей у щасливій країні є конструктивних зрушенням як психологічної так і соціальної точки зору, хоча стійкість зазначеного тренду ще потребує додаткових досліджень.

Ключові слова: життєва антиципація, оптимізм, песимізм, молодь, суб'єктивна модель власного майбутнього, суб'єктивна модель майбутнього України.

The article presents the results of a theoretical study of the phenomenon of youth life anticipation during peacetime and war. Empirical research findings elucidate the development particularities of optimism difference in life anticipation of own future and the future of Ukraine. The authors specify the concept "life anticipation, the unity of autobiographic and futurological anticipation". It was described the research method of life anticipation using future probability matrices of a life path with trichotomous differentiation as a construct of optimism-pessimism, "happy-ordinary-unhappy future" and temporal "youth, adolescence-old age". The findings of the empirical study of student life anticipation during peacetime from 1996 to 2009 and wartime since 2022 were provided with subsequent comparative analysis of historical dynamics of youth vision of their life perspectives. During peace- and wartimes, there was consistently high optimism in the youth vision of their future, which combined with expressive pessimism in the vision of the country's future. Given perspectives of Ukrainian state building, there was an expressive non-constructive situation when the youth then saw happy people in an unhappy country in the future. War's paradoxical influence on student life anticipation was evident in the disappearance of prognostic disparity of autobiographic and futurological anticipation, and optimism acquired parity. Students regarded the establishment of the elimination of the mentioned gap through optimistic transformation into futurological anticipation as a socially constructive trend. Youth's anticipation of themselves in the future as happy people in a happy country is a constructive shift in both psychological and social standpoint, although the stability of the mentioned trend needs further studying.

Key words: life anticipation, optimism, pessimism, youth, subjective model of own future, subjective model of Ukrainian future.

УДК 316.4:[159.923-053.81] ["362" + "364"]
DOI <https://doi.org/10.32782/2663-5208.2022.41.53>

Батраченко І.Г.

д.психол.н., доцент,
професор кафедри психології
Університет митної справи та фінансів

Сурыкова М.В.

к.психол.н., доцент,
доцент кафедри психології,
Університет митної справи та фінансів

Учитель І.Б.

к.пед.н., доцент,
доцент кафедри психології
Університет митної справи та фінансів

Постановка загальної проблеми.

У 2009 році одним із авторів було проведено низку психологічних досліджень життєвої антиципації молоді насамперед студентського віку. У згаданих емпіричних розвідках проводилося вивчення психологічних особливостей, характерних для цього віку, бачення майбутнього власного життєвого шляху та розвитку України. З тих часів пройшло вже 13 років і культурно-історична ситуація багато в чому зміни-

лася. Зокрема розпочалася і продовжується війна. Відтак, було б дуже цікаво порівняти як змінилися моделі власного майбутнього студентів та своєї країни в істотно нових умовах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Дослідження феномену життєвої антиципації мають досить давню історію [2; 10]. І тут можна відмітити досить виразну тенденцію збільшення інтересу до вивчення феномену, який позначається поняття життєве антиципування.

Серед робіт останніх років слід звернути увагу, насамперед, на роботи В.Ю. Завадського [5-7], Ж. М. Сидоренко [11], К. М. Шестопалова [3;12] тощо. Окрім того є досить широке коло досліджень, де вивчаються окремі аспекти життєвої антиципації, наприклад її оптимістичний і песимістичний характер [4; 8; 9]. Однак згадані роботи торкаються вивчення феномену життєвої антиципації в конкретному культурно-історичному зрізі часу, аналізу історичної динаміки, переживання людини античних часів, і такі дослідження залишаються поза увагою компенсувати які і стало метою цієї роботи.

Метою статті є порівняльний аналіз історичної динаміки суб'єктивних моделей власного майбутнього студентів та майбуття України упродовж початку XXI століття.

Виклад основного матеріалу. Слід зазначити що емпіричне дослідження суб'єктивних моделей майбутнього біографічного масштабу проводилося одним із авторів цієї роботи ще з середини 90-х років минулого століття в контексті використання терміну автобіографічна антиципація. Тоді в період з 1994 року по 1996 рік в основному використовувалося індивідуальне глибинне вільне інтерв'ювання. Окрім того, було використано матеріали консультативної роботи та узагальнень емпіричного матеріалу тренінгів і семінарів, спрямованих на розвиток автобіографічної антиципації. У результаті такої дослідницької роботи було зібрано досить великий масив емпіричного матеріалу, який аналізувався якісними методами і важко піддавався кількісній обробці. Проте, у підготовчому плані цей етап був досить продуктивний, оскільки в результаті сформувалася ідея методу імовірнісного диференціалу.

На другому етапі, який в основному охопив період з 2000 року по 2004 рік, метод імовірнісного диференціалу розроблявся у формі імовірнісного профілю майбутнього та імовірнісних ґраток. Більшу частину досліджень у цей час було виконано під керівництвом І. Г. Батраченка його аспіранткою О. Г. Рихальською [10]. Загалом досліджено 665 осіб у констатуючих та 394 – у формуючих. Результати цього етапу дослідження підсумовано у спільній монографії [2]. Саме в цей період відбувся перехід від терміну «автобіографічна антиципація» до терміну «життєва антиципація», які на той час використовувалися фактично як синоніми.

На третьому етапі (2006-2009 рр.) метод імовірнісного профілю майбутнього був розвинутий у метод імовірнісних футуроматриць, один із різновидів буде описано нижче. Здобутки цього етапу було підсумовано в докторській дисертації І. Г. Батраченка [1]. У цей період також відбувається розширення змістовного поля концепту «життєва антиципа-

ція». Життєву антиципацію було запропоновано розуміти як здатність, процес та продукт суб'єктивного моделювання людиною не лише свого майбуття або іншої людини, а також і суспільного контексту реалізації життєвого шляху. У такому тлумаченні індивідуальне життєве антиципування стало розмежуватися на біографічне, коли воно торкається життєвого шляху інших людей, автобіографічне, коли йдеться про власне майбутнє життя суб'єкта та футурологічне, яке стосувалося антиципування суспільних та природних умов, на тлі яких буде в майбутньому людське життя. Було постульовано, що всі складові життєвої антиципації (автобіографічна, біографічна та футурологічна) тісно пов'язані.

Окрім того, на відміну від другого періоду вивчення життєвої антиципації, вивчалися інтегровані експлікації категоризації досліджуваними свого майбуття в контексті конструкту «щасливе - нещасливе майбутнє», диференційовані в часі (часи моєї молодості, зрілості, старості або в контексті п'яти- чи десятилітніх інтервалів), а також виокремленням різних вимірів, аспектів майбутнього (сімейне життя, професійне, добробут тощо).

У цій роботі для повторного культурно-історичного зрізу було вибрано найпростіший варіант футуроматриць 3x3 (табл. 1 та табл. 2), які торкаються самоантиципування студентами свого власного майбутнього та майбутнього України.

Таблиця 1

Імовірнісна матриця життєвого шляху 3x3 з вербальним хроноконструктом, %

Варіанти майбуття	Етапи життєвого шляху		
	Молодість	Зрілість	Старість
Щасливе	60	60	50
Звичайне	35	20	40
Нещасливе	5	10	10

Залежно від конфігурації значень суб'єктивних ймовірностей відносно кварталів числового ймовірнісного конструкту теоретично виокремлюються 14 типів ймовірнісного профілю: гіпероптиміст; оптиміст; гіпооптиміст; буденно-оптимістичний; гіпербуденний; буденний; буденно-песимістичний; гіпопесиміст; песиміст; гіперпесиміст; амбівалентний; гіперамбівалентний; рівноймовірний; гіпорівноймовірний; гіперрівноймовірний.

Типи футуроматриць виокремлювалися також враховуючи хронологічний порядок слідування ймовірнісних профілів: стійкий оптиміст, коли всі профілі належать до оптимістичного типу; стійкий песиміст, коли всі профілі належать до песимістичного типу; стійкий буденний тип, коли всі профілі належать до буденного типу; стійкий амбівалентний тип, коли всі профілі належать до амбівалентного типу; стійкий

рівноймовірний тип, коли всі профілі належать до рівноймовірного типу; оптимізм, який у перспективі переходить у буденний тип; оптимізм, який у перспективі переходить у буденний тип, а потім у песимістичний; песимізм, який у перспективі переходить у буденний тип; песимізм, який у перспективі переходить у буденний тип, а потім стає оптимістом; синусоїдні типи, коли, наприклад, оптимізм змінюється песимізмом, а потім знову і так далі.

Таблиця 2

Імовірнісна матриця футурологічного гла життєвого шляху 3x3 з емпіричними даними одного з досліджуваних, %

Варіанти майбуття	Україна в часи моєї молодості	Україна в часи моєї зрілості	Україна в часи моєї старості
Щасливе в цілому	30	50	65
Звичайне в цілому	60	40	25
Нещасливе в цілому	10	10	15

Застосування числових імовірнісних футуроматриць для експлікації самоантиципування студентами свого власного майбутнього та майбутнього України у 2009 році виразно показало, що серед 14 імовірнісних профілів, виділених шляхом математичного моделювання, емпірично виявляються лише половина змодельованих варіантів. Серед них переважають оптимістичні профілі в структурі імовірнісних футуроматриць власного майбутнього студентів. Песимістичні профілі зустрічалися вкрай рідко і то в гіпопесимістичному варіанті. Це повністю збігалось з результатами наших досліджень отриманих дещо іншими методами ще в середині 90-х років ХХ століття. Бачення студентами майбутнього України тоді спеціально ще не досліджувалося.

Емпіричні дані, отримані за допомогою вищезгаданого інструментарію у 2009 році, дали підстави для висновків, що власне майбутнє студенти бачать набагато оптимістичніше, ніж майбутнє України. Кластеризація футуроматриць бачення студентами майбутнього України дає подібну картину. Песимістичні профілі в структурі імовірнісних хрономатриць власного майбутнього у студентів зустрічаються вкрай рідко і зазвичай стосуються не конструкту щастя, а інших конструктів (успіху, добробуту, здоров'я, особистого життя).

Як бачимо в табл. 3. серед даних 28 респондентів – 14 типів імовірнісного профілю переважно оптимістичні. Було перевірено, що збільшення вибірки досліджуваних істотно картину не змінює. В основному вона залишається такою ж, як для наведеної вибірки досліджуваних.

Розглянемо аналогічні емпіричні дані щодо майбутнього України (таблиця 4). Як бачимо, у футуроматрицях України, на відміну від футуроматриць власного майбутнього, починають фігурувати профілі песимістичного типу.

Таблиця 3

Послідовності поєднання імовірнісних профілів у футуроматрицях власного майбутнього студентів у 2009

Номер досліджуваного	Етапи життєвого шляху		
	Молодість	Зрілість	Старість
Кількість Оптимістичних типів	23	21	15
Кількість Буденного типу	4	7	12
Кількість песимістичних типів	1	0	1

Таблиця 4

Послідовності поєднання імовірнісних профілів у футуроматрицях майбутнього України студентів у 2009

Номер досліджуваного	Україна в часи моєї молодості	Україна в часи моєї зрілості	Україна в часи моєї старості
Кількість Оптимістичних профілів	2	13	15
Кількість профілів Буденного типу	16	13	9
Кількість Песимістичних профілів	10	2	4

Із узагальненого співставлення футуроматриць власного майбутнього студентів та майбутнього України, що були проведені у 2009 році, вимальовується картина майбутнього існування дуже щасливих громадян у не дуже щасливій країні.

Зазначений емпіричний масив було також проаналізовано і за допомогою кластерного аналізу. Якщо інтерпретувати виділені кластери щодо бачення власного майбуття студентів 2009 року «знизу вгору», тобто від великих семантичних класів до менших, матимемо таку картину: усі досліджувані розділяються на тих, хто вважає вірогідність нещасливого майбутнього для себе дуже малою, назвемо їх «оптимістично-буденні» та тих, хто вважає, що в зрілості та старості вони все ж можуть бути нещасливими. У першому великому класі можна виділити підкластери тих, хто оптимі-

стично дивиться на своє майбутнє та тих, хто найбільшу вірогідність надає буденному майбутньому. «Оптимісти» розділяються на тих, у кого піки показників припадають тільки на щасливе майбутнє, та тих, хто окрім цього припускає високу вірогідність буденності у старості. Перша група розділяється на тих, хто відводить буденному майбутньому середню вірогідність з піком у старості та з піком у юності. Далі перша група розділяється на тих, хто вважає для себе щасливе майбутнє приблизно рівно вірогідним у будь-якому віці та тих, хто вважає щастя більш вірогідним у зрілості та старості. На підставі кластеризації можна сформулювати зауваження – «Нещасливе майбутнє» не диференціюється. У вибірці, практично, немає нікого, хто б уважав, що може бути нещасливим у юності чи мати буденну зрілість.

Що ж стосується кластеризації уявлень про майбутнє України, то вони розподіляються за такими класами: «песимісти» та «оптимісто-буденісти». «Оптимісто-буденні» розділяються на тих, хто припускає можливість щасливого майбутнього України в найближчі часи, та тих, хто відносить вірогідність цього до значень, близьких нуля. Перша група розділяється на три підкластери: ті, хто на вірогідність щастя в часи своєї старості дивиться з оптимізмом, з песимізмом або вважає, що його віддалене майбутнє буде буденним. У результаті аналізу дендрограми визначено, що тут, як у випадку автобіографічного антиципування, «нещасливе майбутнє» також не диференціюється. «Оптимісто-буденісти» не розділяються на «оптимістів» та «буденістів» (за ознакою загального відношення до майбутнього України), натомість чинником, за яким виділяються наступні підкластери, стає ставлення до найближчого майбутнього – чи може воно бути щасливим, чи такого не може бути.

У жовтні 2022 року була сформована аналогічна вибірка у 28 студентів і повторена процедура опитування за допомогою таких же футуроматриць як і в 2009 році. У результаті автобіографічного антиципування студентів ми отримали дуже схожі результати на ті, які ми отримували раніше (Табл. 5). Причому рівень оптимізму є таким же стабільно високим як у 2009, 2003 та 1995 роках. Більше того, оптимістичність навіть дещо зросла за рахунок випадків прогнозування звичайного майбуття.

На стабільно високий рівень оптимізму як характерну особливість молодості вказували вже багато дослідників. Зокрема українські дослідники В. Ю. Завацький та О. О. Блискун зазначали, що «досліджувані вікових категорій 18–24 і 25–35 років найбільш оптимістично оцінюють своє соціальне самопочуття. Молоді люди з низьким освітнім цензом оптимістичніше оцінюють своє соціальне самопочуття,

ніж молодь з вищим рівнем освіти» [7, с. 95]. Навіть умови війни не можуть похитнути атрибутивну оптимістичність молодості.

Таблиця 5

Послідовності поєднання імовірнісних профілів у футуроматрицях власного майбутнього студентів у 2022

Номер досліджуваного	Етапи життєвого шляху		
	Молодість	Зрілість	Старість
Кількість Оптимістичних типів	25	25	20
Кількість Буденного типу	1	3	8
Кількість песимістичних типів	2	0	0

Істотно інша картина у 2022 спостерігається у сфері футурологічної антиципації, бачення майбуття України. Тут спостерігається виразне збільшення оптимізму і переборення песимістичних настроїв характерних, принаймні, для 2009. Хоча за життєвими спостереженнями всіх авторів статті, які мали змогу спілкуватися зі студентами упродовж початку XXI століття, склалося особисте враження що увесь цей час песимістичні оцінки молоді майбутнього України мали тенденцію до зростання. Але в умовах війни відбувся радикальний перелом у футурологічному антиципуванні молоді у бік різкого зростання оптимізму, що, зокрема, видно у табл. 6.

Таблиця 6

Послідовності поєднання імовірнісних профілів у футуроматрицях майбутнього України студентів у 2022

Номер досліджуваного	Україна в часи моєї молодості	Україна в часи моєї зрілості	Україна в часи моєї старості
Кількість Оптимістичних профілів	19	16	15
Кількість профілів Буденного типу	6	8	9
Кількість Песимістичних профілів	3	2	4

Мабуть така історична динаміка життєвої антиципації студентів є конструктивною з огляду на досягнення перемоги у війні та післявоєнної відбудови і розбудови української державності.

Висновки дослідження. Умови війни порівняно з мирними часами не тільки знизили оптимізм української молодості, але почали формувати також і оптимістичне бачення майбутнього, яке у періоди мирного життя відзначалося значним ухилом у бік песимізму. Складалося так, що раніше молодь бачила себе в майбутньому як дуже щасливих людей у не дуже щасливій країні. Тепер молодь усвідомлює і власне майбутнє і майбутнє України обопільно щасливими. Наскільки стійким виявиться оптимістичний поворот у свідомості молодості покаже час.

Тому **перспективами** подальших досліджень повинно бути більш детальне вивчення психологічних та соціальних оптимістичних поворотів у свідомості сучасної молоді та психологічний супровід розвитку життєвої антиципації студентів.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Батраченко І. Г. Психологія життєвої антиципації особистості : монографія. / І. Г. Батраченко, О. Г. Рихальська; Дніпропетр. нац. ун-т ім. О. Гончара. Д., 2009. 167 с.
2. Батраченко І. Г. Психологічні закономірності розвитку антиципації людини [Текст] : дис. ... д-ра психол. наук : 19.00.01 / Іван Георгійович Батраченко; наук. консультант Г. О. Балл; Дніпропетр. нац. ун-т ім. О. Гончара. Дніпропетровськ, 2010. 461 с.
3. Бондар К., Квітка Н. Вплив механізму партисипації на антиципацію рольової компетентності психолога. *Перспективи та інновації науки (Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)* спецвипуск : журнал. 2022. № 5 (10) 2022. С. 6-21.
4. Бунас А. А. Часова перспектива як один із чинників розгортання прогностичної компетентності особистості. *Дніпровський науковий часопис публічного управління, психології, права*. 2020. № 1. С. 38 – 41
5. Завацький В. Онто- та соціогенез антиципації особистості в умовах життєвих змін. *Психологія особистості*. 2021. Т. 11, № 1. С. 39-45.
6. Завацький В. Ю. Змістовні характеристики життєвої антиципації особистості. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія : Психологічні науки*. 2017. Вип. 5(1). С. 161-165.
7. Завацький В. Ю., Блискун О. О. Соціально-психологічна специфіка антиципації молоді та її самопочуття в умовах життєвих змін: онто- та соціогенез. *Український психологічний журнал*. 2020. № 2. С. 85-99.
8. Кіреєва, З. О. Предиктори резильєнтності та оптимізму у осіб різного віку під час проживання пандемії SARS-COV-2. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Психологічні науки»*. 2022. № 1. С. 5-10.
9. Проскурка Н. М., Демченко Н. І. Оптимізм та адаптивні здібності студентів-першокурсників. *Габітус*. 2022. Випуск 38. С. 38-42
10. Рихальська О. Г. Психологічні особливості життєвої антиципації особистості: Автореф. дис... канд. психол. наук: 19.00.01 / О. Г. Рихальська ; Ін-т психології ім. Г. С. Костюка АПН України. К., 2004. 21 с.
11. Сидоренко Ж. В. Психологічні особливості прояву антиципації під час конструктивного переживання особистістю життєвої кризи. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія : Психологічні науки*. 2017. Вип. 6(1). С. 106-111.
12. Шестопалова К. М. Антиципування життєвого шляху: методи діагностики та корекції. *Міжнародний науковий форум: соціологія, психологія, педагогіка, менеджмент*. 2012. Вип. 9. С. 106-112.